

5. Данилиха Н.Р. Соціально-побутова адаптація українців із Польщі в УРСР у 1944–1950-х роках (на матеріалах західних областей України): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007.
6. Бондар В., Величко О. Українські переселенці з Польщі на теренах Запорізької області (оригінальні документи з фондів Держархіву Запорізької області) // Архіви України. – 2005. – № 4.
7. Пронь Т.М. Українсько-польське переселення на Півдні України у 1944–1946 роках: історіографічний та джерелознавчий аспекти // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон, 2004. – Вип. 16.
8. Пронь Т.М. Переселення українського населення з Польщі на Південь України в 1944–1946 рр. (на матеріалах Миколаївської та Херсонської областей) // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 2005. – Вип. 9.
9. Советский Союз – Народная Польша. 1944–1974. Документы и материалы. – М., 1974.
10. Українська РСР у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР або до яких вона приєдналася (1945–1957). – К., 1959.
11. Бухало Г. Українська Повстанська Армія на Закарпатті // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”) / Упорядн. Юрій Сливка. – Львів, 1998.
12. Сергійчук В. З історії українців Холмщини й Підляшшя // Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. (В. Борисенко, Г. Вишнеvsька, Ю. Гаврилук та ін. – К., 1997.
13. Савчук О. Чужі серед своїх, доля депортованих українців Холмщини // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”)...
14. Савчук О. Чужі серед своїх, доля депортованих українців Холмщини / Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”)...
15. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: У 3 т. / Упорядн. Ю. Сливка. – Львів, 1996. – Т. 1: 1939–1945 рр.
16. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К., 1963.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 366.
18. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 1216.
19. Шот М. Дзвони лемківської туги // http://www.ethnos.lemky.com/2005/05/11/dzvony_lemkivskoi_tygu.html
20. Шот М. Розп'ята земля // http://www.ethnos.lemky.com/2004/09/30/rozpyana_zemlya.html
21. Сливка Ю. Витоки і наслідки національної трагедії // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади / Упорядн. Ю. Сливка... – Т. 1.
22. ДАЗО. – Ф. П-182. – Оп. 4. – Спр. 62.
23. ДАЗО. – Ф. Р-3755. – Оп. 2. – Спр. 8.
24. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 916.
25. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 1213.
26. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 127.
27. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 1168.
28. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1472.
29. ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 2. – Спр. 244.

Summary

In the article one of scantily explored aspects of post-war history of Ukraine and Poland is presented – „evacuation” of the Ukrainian population from territory, which finally stepped back to Poland in 1945. Attention applies on the feature of conclusion of Ukrainian-Poland Treaty on September, 9 in 1944, certain role of the Zaporozhia area in its realization, post-war difficulties and modern position of former migrants are reflected from Poland.

О. Ф. Штейнле

КЕРІВНИКИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ В НОМЕНКЛАТУРНІЙ ЕЛІТІ УРСР (1943–1953 РР.)

Запорізький край відігравав і продовжує відігравати велику роль у житті як радянської, так і сучасної України. Потужний промисловий комплекс Запоріжжя, сприятливі умови для розвитку сільського господарства, значна кількість населення робили область достатньо вагомою фігурою в суспільному житті республіки. У перші повоєнні роки, коли в УРСР відновлювали зруйноване війною господарство, Запорізький промисловий комплекс привертав пильну увагу радянського керівництва. Назви Дніпрогес та “Запоріжсталь” не сходили зі шпальт як республіканських, так і загальносоюзних газет.

Керівники Запорізької області також відігравали помітну роль в суспільному житті повоєнної України. Ключові посади в обласній ієрархії займали і досить відомі в УРСР та СРСР політичні

діячі. Достатньо згадати лише Л. І. Брежньова, який працював першим секретарем Запорізького обкому КП(б)У в 1946–1947 рр. Робота в регіоні допомогла багатьом місцевим управлінцям зробити серйозну партійно-державну або ж господарську кар'єру, посісти важливі місця в управлінській системі СРСР. Тому вивчення персонального складу керівництва Запорізької області має значення не лише для більш повного висвітлення історії краю (що саме по собі є дуже важливим), а й для розкриття вагомих аспектів суспільного життя УРСР.

На жаль, це питання ще не отримало достатнього висвітлення в історичній науці. В радянській науці окремих досліджень, присвячених керівникам Запорізької області, не проводилося. Лише епізодичні згадки про них можна знайти у двох виданнях “Нарисів історії Запорізької обласної партійної організації” 1968 та 1981 рр. [1; 2]. Ці праці показують “безпомилкову” діяльність керівників Запоріжжя, неухильне дотримання ними директив партії та уряду. І мають водночас певні стандартні образи місцевої партійно-радянської еліти, створені за канонами історико-партійних досліджень. Так само епізодично згадується запорізьке керівництво і в ґрунтовній науковій праці “Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область” 1970 р. [3]. Тож радянська історіографія навряд чи допоможе у вивченні обласної верхівки.

Дещо більше зробили в цьому напрямку сучасні дослідники. Значним внеском у дослідження цієї проблеми стали праці запорізького історика Р. Б. Шиханова “Керівники Запорізької області” та “Керівники міста Запоріжжя”, видані у 2000 р. [4; 5]. Оpubлікований у них архівний матеріал є дуже цінним джерелом інформації стосовно обласного керівництва. У схожому форматі – біографічних довідок – Р.Б. Шиханов торкався питання запорізьких керівників у виданні “Хто є хто на Запоріжжі” [6]. У контексті вивчення радянської верхівки окремі згадки про обласних керівників містяться і в російських виданнях [7].

Однак більшість досліджень обмежується лише викладом окремих біографічних відомостей про представників запорізького керівництва. Інтерпретацій же накопиченого матеріалу вкрай обмаль, хоча передумови і потреба у переведенні вивчення цієї проблеми на якісно новий рівень наявні давно. Саме це завдання намагається вирішити дана стаття – проаналізувати накопичений матеріал стосовно запорізьких керівників та виділити особливості їх кар'єри, місце та роль в номенклатурній еліті УРСР. Період 1943–1953 рр. був обраний не випадково. Протягом цього десятиліття відновлювалися владні структури області, функціонувала специфічна модель взаємовідносин між регіональними та центральною елітами, яку російський дослідник О. В. Хлевнюк назвав “сталінською”. Тому уважне дослідження обласного керівництва дозволить побачити не лише місцеві особливості, а й суттєві зв'язки всієї радянської системи управління.

Відновлення радянських органів влади на території Запорізького краю розпочалося наприкінці вересня 1943 р. Як свідчать численні документи післявоєнних років, у відновленні владних структур регіонів центральну роль відігравали партійні органи, які концентрували важелі управління у своїх руках. Цьому сприяла практика воєнного часу, коли саме підпільні партійні комітети виступали центрами радянської влади. Подібний стан речей був закріплений постановою політбюро ЦК КП(б)У 1 листопада 1943 р. Згідно з нею, ЦК Компартії України вважав за необхідне, щоб “обкоми, міськкоми та райкоми КП(б)У регулярно проводили свої засідання, на яких повинні обговорюватись найважливіші питання партійної, радянської та господарської роботи” [8, с. 36]. Запорізька область не стала винятком. Центром управління нею став обком партії, що відновив свою роботу у м. Пологи одразу ж після визволення області.

Першою особою у владній ієрархії області був Федір Семенович Матюшин – перший секретар обкому КП(б)У впродовж 1939–1946 рр. Його біографія була досить типовою для покоління політичних діячів 1930-х рр. Виходець з родини робітників, він народився у 1904 р. у м. Бежиця Орловської губернії. Розпочав трудову діяльність у 13 років учнем електромонтера. Впродовж 1917–1925 рр. працював на заводах електромонтером та кочегаром. У 1925 р. вступив до ВКП(б) і, закінчивши скорочену партшколу, став пропагандистом Брянського губкому і завідуючим відділом пропаганди та агітації Бежицького волосного комітету. Після нетривалої партійної роботи (кінець 1925–1926 рр.) знову повернувся на завод [4, с. 43]. На запорізьку землю Ф.С. Матюшин потрапив у 1936 р. після закінчення Ленінградського індустріального інституту. Його направляють інженером та головним механіком насосно-ремонтного заводу м. Мелітополь. Через 2 роки знову переходить на партійну роботу – першим секретарем Мелітопольського райкому КП(б)У. З утворенням у 1939 р. Запорізької області Ф.С. Матюшин стає першим секретарем оргбюро по Запорізькій області, а згодом – першим секретарем Запорізького обкому КП(б)У. Після нападу Німеччини на СРСР Федір Семенович евакуюється разом з іншими працівниками обкому. Протягом 1941–1942 рр. він перебуває в оперативній групі при військовій раді Південного фронту, а з листопада 1942 р. – у розпорядженні ЦК КП(б)У [9, арк. 1]. У 1946 р. Ф.С. Матюшин переходить на роботу заступника міністра місцевої промисловості УРСР.

Досить схожою була доля другого секретаря Запорізького обкому – Андрія Павловича Кириленка. Народився він у 1906 р. в с. Олексіївка Воронежської губернії. Розпочав трудову

діяльність у 1925 р. електрослюсарем. У 1929–1930 рр. працював у комсомольських, радянських та кооперативних органах. Вступив до ВКП(б) у 1930 р. Закінчивши Рибінський авіаційний інститут, у 1936 р. за розподілом, як і Ф.С. Матюшин, потрапляє до Запоріжжя працювати інженером-конструктором. Через 2 роки переходить на партійну роботу – другим секретарем Ворошилівського райкому КП(б)У. Впродовж 1939–1947 рр. – другий секретар Запорізького обкому [10, с. 100]. У 1947–1950 та 1950–1955 рр. очолював Миколаївський та Дніпропетровський обкоми.

Кар'єрний шлях Ф.С. Матюшина та А.П. Кириленка був досить поширений серед партійних працівників повоєнних років. Займаючи ключові посади в управлінському апараті області, вони не мали тісного зв'язку з краєм, місцевою громадою. Їх професійне та політичне зростання не було пов'язане із Запоріжжям, не мали вони налагоджених контактів з місцевим апаратом та активом. Матюшин виконував обов'язки першого секретаря фактично 6 років – і був переведений на іншу посаду. Кириленко пропрацював 7 років – і теж змінив місце роботи.

Ще більш коротким було секретарювання наступників Ф.С. Матюшина. Л.І. Брежнев – мабуть, найбільш відомий політичний діяч, що очолював Запорізьку область, – керував обкомом трохи більше року – з серпня 1946 до листопада 1947 рр. Г.В. Єнютін керував Запорізьким обкомом упродовж 1947–1951 рр. (4 роки) [11].

Досить показово у цьому відношенні є біографія Іллі Івановича Іванова, який встановив своєрідний “рекорд” з нетривалості перебування на посаді секретаря Запорізького обкому. Зважаючи на те, що його життєвий шлях та діяльність на посту першого секретаря Запорізького обкому маловідомі і практично не висвітлювалися в наукових працях, варто розглянути їх детальніше. Народився майбутній керівник Запорізької області в 1904 р. у м. Херсон. За національністю – росіянин. Батьки – міщани (робітники). Батько працював на лісопильному заводі до смерті у 1913 р. Мати залишилася вдовою з 3 малолітніми дітьми і, не маючи засобів до існування, була змушена працювати за наймом.

Навчався у початковій школі в 1912–1916 рр. У 1916 р. мати віддала його в учні. У 1920 р. добровільно пішов на флот (протягом 1920–1922 рр. був юнгою-мотористом Дніпровської військової флотилії). Упродовж 1922–1929 рр. працював на водному транспорті кочегаром, мастильником і таксир'єрщиком, водночас навчався на робітничому факультеті при ОМІ (1924–1926) та вечірньому морському технікумі (1924–1929). У 1923–1929 рр. був членом ЛКСМУ. У жовтні 1927 р. прийнятий у члени ВКП(б) Херсонським окружкомом (партбилет №2289794).

Упродовж 1929–1933 рр. навчався на металургійному факультеті Ленінградського металургійного інституту за спеціальністю “інженер-металург”. Після закінчення працював як помічник майстра, змінний інженер та заступник начальника мартенівського цеху на металургійному заводі м. Красний Сергін у 1933–1936 рр. У 1936–1938 рр. працював на машинобудівному заводі ім. Фрунзе (м. Суми) на посадах металурга та головного інженера.

З 1938 р. переходить на партійну роботу. У 1938–1940 рр. перебував на посаді секретаря міськкому та другого секретаря обкому КП(б)У в м. Суми. У 1940–1943 рр. був завідуючим відділом Управління кадрів ЦК ВКП(б) у м. Москва. Протягом 1943–1945 рр. працював другим секретарем Миколаївського обкому КП(б)У. У 1945–1950 рр. був першим секретарем Сумського обкому КП(б)У. Впродовж наступних 2 років прослухав курси при ЦК ВКП(б) у м. Москва [12].

На посаду першого секретаря Запорізького обкому І. І. Іванов був призначений 29 листопада 1951 р. і вже 24 квітня 1952 р. звільнений. Як зазначається в його особовій справі, причиною звільнення стало “безвідповідальне відношення до завершення прибирання та зачистки площ, допущення великих втрат бавовни та неправильну інформацію ЦК КП(б)У про закінчення прибирання бавовни урожаю 1951 р. в колгоспах області” [12, арк. 4]. За цю ж бавовну постраждав і тодішній голова виконкому обласної ради В.М. Пономаренко. Приклад Іллі Іванова цікавий тим, що він не потрапив навіть у нариси історії Запорізької обласної партійної організації та інші праці, присвячені історії нашої області у радянську добу. Так перша людина у владній ієрархії області стала “білою плямою” її історії.

Подібною була й біографія наступника І.І. Іванова Антона Гайового, який секретарював 5,5 років – з травня 1952 до грудня 1957 р. [4, с. 48]. Отже, фактично всі партійні керівники Запоріжжя в повоєнні роки відносно недовго пропрацювали на чолі області – від 4 місяців до 7 років. Жодного разу партійну організацію не очолив місцевий запоріжець.

Наведені факти з кар'єрних “драбин” партійних керівників області добре показують особливості відносин між центральною та регіональними елітами СРСР в повоєнний період. Здавалось б, навіщо перекидати з посади на посаду відповідальних працівників? Адже новопризначеному першому секретарю потрібен був певний час для адаптації на новому місці, з'ясування ситуації в регіоні. Постійні перестановки не лише заважали як слід опанувати специфіку нової роботи, а й переважували роботою управління кадрів ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, які забезпечували їх здійснення. “Перекиданство, – занотував у своєму щоденнику О.П. Довженко, спілкуючись з керівною верхівкою УРСР, – велике наше зло. Воно розвинуло у нас, породило

дилетантство і поверхових безвідповідальних нероб. Перекидають його, як шматок ... і він радіє, ось який послужний список – є чим хвастонутись” [13, с. 42–43].

Слова видатного українського режисера і письменника справедливі і щодо партійних керівників Запорізької області. Протягом повоєнних років їх тасували, наче колоду карт, перекидаючи іноді на такі ж посади в інші регіони. Враховуючи те, що жоден з керівників партійної організації області у післявоєнні роки не був корінним запоріжцем, добре знайомим з регіоном та його проблемами, то, з точки зору здорового глузду, перекидання кадрів лише шкодило нормальній діяльності системи управління.

Однак кадрове тасування мало смисл і досить прагматичний. Як показують документи повоєнного часу, на місцевому рівні досить поширеною стала практика зрощування не лише партійного та радянського апаратів (що давно вже стало реаліями радянської системи управління), а й долучення до них керівників господарчих об’єднань. Як відзначалося у постанові ЦК КП(б)У 1946 р. стосовно стану кадрової роботи в українській партійній організації “в ряді областей мають місце зрощування партійного апарату з господарським апаратом, що знаходить найбільш яскраве вираження у практиці преміювання господарськими керівниками партійних працівників та незаконному постачанні їх продуктами та промтоварами за рахунок господарських та інших органів” [14, арк. 10]. Внаслідок зближення керівних працівників різних ланок управління в областях формувалися монолітні групи, пов’язані груповою порукою та спільним користуванням суспільними благами. Це призводило до поширення корупції та зловживань в апараті, створювало негативний образ радянської влади в очах населення.

Великий обсяг повноважень щодо підконтрольної території в купі з відсутністю дієвого контролю над керівними кадрами провокували корупцію, спокушали партійців на порушення як партійних, так і кримінальних норм. Тому центральна еліта (Сталін та його оточення) вживали запобіжних заходів щодо цього процесу. Одним з них було періодичне переміщення керівних кадрів з місця на місце. Більш радикальні засоби – репресії – не використовувалися в умовах відбудови. Цьому сприяла нестача управлінців з досвідом роботи, з якою зіткнулася радянська влада в повоєнні роки, стримувала центральну еліту від радикальних чисток серед керівників. Тому чимало “штрафників”; керівників, що скоїли правопорушення; не виключалися з номенклатурних списків та не звільнялися від керівної роботи, а лише змінювали регіон або ж сферу діяльності.

Подібні заходи використовувалися і в довоєнні роки. Опрацювавши значну кількість архівних матеріалів Донецького та Запорізького обласних архівів, запорізький дослідник С. Р. Лях подає цікаву картину переміщень відповідальних працівників на місцях у 1920-і рр. “Найвідвертіше знеособлення функціонерів цієї системи, – пише він, – проявилось у так званих “перебросках”. Постійна ротація, причому ротація в найбільш безцеремонних, брутальних формах, нагадувала партійцю, що він не належить самому собі. Діячі рангу губернського і окружного масштабу переводилися тихо і з дотриманням правил хорошого тону; братія ж нижчих рангів просто тасувалася. Рідко який протокол засідання губкомів та окружкомів обходився без розгляду питання про “переброски” – кампанійні і персональні, планові і спорадичні, у вигляді боротьби зі “склоками” [15, с. 225]. Як зазначає дослідник, “планові переміщення партфункціонерів здійснювалися як профілактичний захід; нерідко у відповідних постановках керівних органів давалася аргументація: “в целях усиления работы на местах и освежения самих работников”; “констатировать факт мелкособственнического уклона у некоторых из коммунистов, а поэтому считать необходимой переброску из района следующих 3 товарищей...” [15, с. 225]. Ці спостереження добре показують, що переміщення керівних кадрів були потребою командно-адміністративної системи, в якій був відсутній механізм контролю над владою з боку населення.

Схожі висновки зробив і один з провідних дослідників номенклатури УСРР-УРСР М.С. Дорошко. На його думку, зберегти контроль над усіма сферами життєдіяльності тоталітарного суспільства можна було лише через постійний рух кадрів, через те що існувала небезпека зміцнення структур навіть найслухняніших з оточення Сталіна [16, с. 347]. Тож рух керівних кадрів був характерною особливістю радянської системи управління впродовж усього періоду сталінської диктатури. Повоєнні роки не були винятком. Втримати під контролем регіональні еліти можна було лише превентивними перекиданнями, які не давали складатися міцним угрупованням на місцях.

Внаслідок такої політики досить поширеним став тип керівника, який В.П. Мохов назвав “командиром”. “Вся його діяльність в ході численних кампаній, – пише Віктор Павлович, – спрямована на мобілізацію ресурсів для держави. Люди для нього об’єкт впливу, їх вимоги можуть бути задоволені лише в тій мірі, яка допускається для виконання загальнодержавних задач. ... Уміння організувати на виконання задачі, не дивлячись ні на що – одна з основ діяльності” [17, с. 194]. Під цю влучну характеристику, сформовану російським дослідником на основі вивчення діяльності керівників Пермської області, повністю підпадають і запорізькі начальники. Заходи обласного керівництва впродовж 1943–1953 рр. переконливо свідчать щодо переважання

державних інтересів над регіональними у їх діяльності. Наприклад, у розпорядженні 1947 р. секретар Запорізького обкому Л.І. Брежнєв прирівняв невиконання плану хлібозаготівель до терористичних актів та диверсій проти радянської влади [18, с. 138]. У перші повоєнні роки такі звинувачення були особливо зловісними.

На відміну від партійної верхівки, Запорізький облвиконком у 1943–1953 рр. очолювали вихідці з Запоріжжя та Дніпропетровщини – З.М. Дорофєєв (1943–1944 рр.), В.М. Пономаренко (1944–1950, 1951–1952 рр.), М.С. Тітов (1951 р.), В.В. Скрябін (1952–1958 рр.).

Показовою для радянського керівника повоєнних років була біографія Василя Микитовича Пономаренка, який керував облвиконкомом понад 8 років. Він народився у 1903 р. в с. Макарівка Криворізького району Дніпропетровської області в родині українських селян. До 1925 р. навчався у школі та працював у батьковому господарстві. З 1925 р. починає самостійну трудову діяльність – секретарем сільської ради, райстатистиком, секретарем фінансово-податкової частини, відповідальним секретарем райвиконкому. Впродовж 1935–1937 рр. навчався на курсах при Ленінградській фінакадемії та Всеукраїнського заочного інституту масово-політичної освіти. У 1939 р. В.М. Пономаренко потрапляє на роботу до Запоріжжя – заступником завідуючого облфінвідділу і з цього часу продовжує працювати в апараті облвиконкому [4, с. 14]. Все його кар'єрне зростання проходило на Дніпропетровщині та Запоріжжі, тож він повинен був бути добре обізнаним зі станом справ у регіоні. Теж саме можна сказати і про В.В. Скрябіна, який з 1924 р. жив і працював в м. Запоріжжя, закінчив Запорізький машинобудівний інститут.

Як бачимо, якісний склад партійної верхівки Запоріжжя різко контрастував з радянськими керівниками. Якщо серед партійців переважали “варяги” – надіслані з інших регіонів управлінці, то радянська еліта формувалася з місцевих апаратників. У чому причина такої відмінності? Можливо, різні принципи допомагали тримати під контролем регіональне керівництво? Адже різне походження керівників партійної та радянської гілок влади стримувало їх зближення та консолідацію. До того ж, радянське керівництво, як більш обізнане у місцевих справах, повинно було допомогти новоприбулим партійцям адаптуватися. Відтак забезпечувалася певна компенсація незнання партійним керівництвом специфіки регіону та його проблем.

Таким чином, проаналізувавши кадровий склад партійно-радянського керівництва Запорізької області протягом 1943–1953 рр., можна зробити наступні висновки. Керівництво СРСР на чолі зі Сталіним в повоєнні роки розгорнуло активну протидію зростанню різних ланок управлінського апарату в регіонах. Одним із засобів, що допомагали в цьому, було формування партійних та радянських верхівок за різними принципами. Якщо партійне керівництво повоєнного Запоріжжя формувалося з надісланих керівників, які не мали міцних зв'язків у регіоні, то радянські керівники, навпаки, були тісно з ним пов'язані. Різниця походження та постійне перекидання партійців з регіону в регіон запобігали формуванню міцних земляцтв, які могли б стати загрозой централізму.

Джерела та література

1. Нариси історії Запорізької обласної партійної організації. – К., 1968.
2. Очерки истории Запорожской областной партийной организации / Под ред. Всеволожского М.Н. – Днепропетровск, 1981.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область. – К., 1970.
4. Шиханов Р.Б. Керівники Запорізької області (1939–2000 рр.): Біогр. довідник. – Запоріжжя, 2000.
5. Шиханов Р.Б. Керівники міста Запоріжжя (1939–2000 рр.): Біогр. довідник. – Запоріжжя, 2000.
6. Шиханов Р.Б. Хто є хто на Запоріжжі: Біографічний довідник. 2002 рік. – К.; Запоріжжя, 2003.
7. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923–1991 г. Историко- биографический справочник. / Сост. В.И. Ивкин. – М., 1999.
8. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2 т. – Т. 2: 1941–1976. – К., 1977.
9. Списки руководящих работников (с указанием местонахождения) Запорожской области. 1942 г. // Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. П-102. – Оп. 1. – Спр. 573.
10. Известия ЦК КПСС. – 1990. – №7.
11. Личное дело Енютина Георгия Васильевича // ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 6. – Спр. 2582.
12. Личное дело Иванова Ильи Ивановича // ДАЗО. – Ф. П-102. – Оп. 6. – Спр. 3062.
13. Довженко О.П. Сторінки щоденника (1941–1956). – К., 2004.
14. Протокол №13 заседания пленума ЦК КП(б) Украины от 15-17 августа 1946 г. // Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 725.
15. Лях С.Р. Диктатура посередності: колективний портрет регіонального політичного керівництва пореволюційної доби (1920–1925 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України.
16. Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.): Монографія. – К., 2008.
17. Мохов В.П. Элитизм и история: Проблемы изучения советских региональных элит. – Пермь, 2000.

18. З розпорядження секретаря Запорізького обкому КП(б)У Л. Брежнєва про посилення боротьби з ворожими елементами – шпигунами, диверсантами і шкідниками. 8 серпня 1947 р. // Реабілітовані історією (Запорізька область): Науково-документальне видання. – Запоріжжя, 2004.

Summary

The peculiarities of party and soviet leaders are compared on the basis of their biographical data. The author comes to the conclusion: the difference of these 2 groups prevented the forming a monolith regional elite, which could become a representative of oblast interest.

В. В. Марчук

БОРОТЬБА СЕЛЯН ЗА ЗЕМЛЮ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ В 1945–1952 РОКАХ

Гуманізація наукового знання у сфері дослідження історії економічних відносин вимагає всебічного вивчення мотивів господарської поведінки людини, її впливу на розвиток суспільства в цілому, що й зумовлює актуальність результатів дослідження, викладених в даній статті. Тим більше, що наукова розробленість проблем, пов'язаних з аграрною історією України повоєнного двадцятиліття, є досить слабкою.

У радянські часи для системного аналізу життя сільського населення існували суттєві перешкоди політико-ідеологічного характеру. Дослідницька думка спрямовувалась на обґрунтування вирішальної ролі колгоспно-радгоспного сектору виробництва, наголошувала на позитивних сторонах соціально-економічного життя. Більшість праць, що стосувались життя селянства в складні повоєнні роки, розкривали лише окремі аспекти проблеми, не акцентуючи уваги на конфліктному характері взаємовідносин влади і населення [1–6]. Сучасний період розвитку науки теж не вніс повної ясності в це питання. Лише в останні роки з'явилися деякі нечисленні наукові доробки, що торкаються окремих аспектів проблеми виживання населення в умовах повоєнного лихоліття [7–11]. Однак у цілому проблема залишається слабо вивченою, особливо в регіональному розрізі, що й зумовило обрання дослідником теми для наукової роботи.

Вивчення повоєнної аграрної історії України в 1945–1952 роках дозволяє виявити чітко виражений антагонізм між соціально-економічними стратегіями владної верхівки і матеріальними інтересами основної маси населення України. Недооцінка радянською владою внутрішніх рушійних сил господарського розвитку і доведення до абсурду ідеї цілепокладання “зверху” були основними передумовами конфлікту мотивів держави і робітника – двох основних суб'єктів господарських відносин в СРСР. На відміну від владних інституцій, що розглядали державну політику через призму шляхів і темпів втілення в життя теоретичної концепції “суспільства майбутнього”, її сприйняття населенням підкорялось іншій логіці: задоволенню базових фізичних потреб в умовах повоєнного лихоліття. Адже натуральні та грошові надходження, що отримували радянський трудівник від громадського господарства, переважно не покривали суспільно-необхідних витрат на відтворення робочої сили. Особливо це стосувалось низькооплачуваних груп колгоспників і робітників радгоспів, прибутки яких від громадського господарства були мінімальними.

Конкретні форми діяльності сільського населення по створенню умов для власного виживання залежали від багатьох факторів. У перші повоєнні роки, що відзначались найбільшим податковим і адміністративним тиском на домогосподарства, основною стратегією виживання більшості населення було збереження і розширення меж власних підсобних господарств, прагнення до збільшення неврахованої, “тіньової” частки прибутків, оскільки норми оподаткування безпосередньо залежали від абсолютних обсягів власного господарства.

Аналіз економічної активності українського населення в рамках власних підсобних господарств дає можливість виділити земельні захвати і вирощування на додаткових наділах неврахованої частки сільськогосподарської продукції як однієї з основних специфічних господарчих стратегій, що дозволяли виживати.

Звичайно, наявність такої економічної поведінки вступала у жорсткий конфлікт з державними інтересами. Одним з пріоритетів радянської влади в повоєнні роки була якраз ліквідація порушень колгоспно-радгоспної системи господарювання, що відбулись під час німецької окупації, і, на думку державних органів, підірвали основи колгоспного ладу. Цілком логічно, одним з основних гальмуючих чинників на шляху відновлення довоєнних господарських відносин влада бачила порушення системи колгоспно-радгоспного землекористування. Зважаючи на це, діяльність по